# INNOVATSION TA'LIMDA PEDAGOG KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI MODERNIZATSIYA QILISH IJTIMOIY ZARURATDIR

**S.X.Gayupova**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Ta'lim sifatini ta'minlash bo'limi boshlig'i,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
gayupovasaodat@gmail.com

**Annotatsiya:** Mazkur ishda innovatsion ta'lim asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Zamonaviy ta'lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlarni joriy etishning ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, Yevropa ta'lim makonidagi tendensiyalar, "ko'prik yondashuvlar" va innovatsion ta'lim klasterlari negizida pedagogik ta'limni takomillashtirish masalalari yoritilgan. O'zbekiston ta'lim tizimi misolida amalga oshirilayotgan islohotlar va ularning natijalari tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** innovatsion ta'lim, pedagogik kadrlar, modernizatsiya, kompetensiyaviy yondashuv, ta'lim klasteri, raqamli texnologiyalar, ta'lim tizimi, interaktiv metodlar.

**Аннотация:** В данной работе рассматриваются теоретические и практические аспекты модернизации системы подготовки педагогических кадров на основе инновационного образования. Обоснована значимость внедрения компетентностного подхода, цифровых технологий и интерактивных методов в современном образовательном процессе. Также освещены тенденции европейского образовательного пространства, «мостовые подходы» и развитие инновационных образовательных кластеров. Проанализированы реформы, проводимые в системе образования Узбекистана, и их результаты.

**Ключевые слова:** инновационное образование, педагогические кадры, модернизация, компетентностный подход, образовательный кластер, цифровые технологии, система образования, интерактивные методы.

**Abstract:** This paper analyzes the theoretical and practical aspects of modernizing the system of teacher training based on innovative education. The importance of implementing a competency-based approach, digital technologies, and interactive methods in the modern educational process is substantiated. The study also highlights trends in the European educational space, "bridge approaches," and the development of innovative educational clusters. Reforms in the education system of Uzbekistan and their outcomes are also examined.

**Keywords:** innovative education, teacher training, modernization, competency-based approach, educational cluster, digital technologies, education system, interactive methods.

**Kirish** Innovatsion ta'lim asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish zamonaviy jamiyat taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Globallashuv, raqamlashuv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida ta'lim tizimiga bo'lgan talablar tubdan o'zgarib, pedagogik kadrlardan nafaqat chuqur nazariy bilim, balki innovatsion fikrlash, kreativ yondashuv, raqamli

kompetentlik va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini talab etmoqda. Shu bois, an'anaviy ta'lim modellarini qayta ko'rib chiqish, ularni zamonaviy innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish hamda pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish ob'ektiv ijtimoiy zaruratga aylandi.

Bugungi kunda jahon ta'lim amaliyotida kompetensiyaviy yondashuv, raqamli ta'lim muhiti, masofaviy ta'lim texnologiyalari, STEAM ta'lim konsepsiyasi kabi innovatsion yo'nalishlar keng joriy etilmoqda. Ushbu jarayonlar pedagogik kadrlarni tayyorlash mazmuni, shakl va metodlarini yangilashni taqozo etadi. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarni faqat bilim beruvchi sub'ekt sifatida emas, balki ta'lim jarayonini loyihalovchi, boshqaruvchi va innovatsiyalarni amalga oshiruvchi ijodkor shaxs sifatida shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi O'zbekiston sharoitida ta'lim tizimini isloh qilish, uni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash davlat siyosatining ustuvor vazifalari qatoriga kiritilgan. Xususan, oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, pedagogik kadrlarni tayyorlash sifatini oshirish, ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish va innovatsion faoliyatga tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa pedagogik ta'lim mazmunini qayta ko'rib chiqish, o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini keng joriy etish, ta'lim sifati monitoringini takomillashtirish kabi vazifalarni dolzarb etib qo'yadi.

Innovatsion ta'lim asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish nafaqat ta'lim sohasini rivojlantirish, balki jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish, inson kapitalini yuksaltirish va barqaror taraqqiyotni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Mazkur jarayonni ilmiy-metodologik jihatdan asoslash, samarali model va texnologiyalarni ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga joriy etish zamonaviy pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

**Adabiyot tahlili va metodologiyasi.** **Ye**vropa ta'lim makonida mavjud rivojlanish mantig'i va ta'lim tizimlari mantig'i o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishga qaratilgan "ko'prik yondashuvlar"ni izlash jarayoni bugungi kunda global pedagogik tendensiyalarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon, avvalo, ta'lim mazmunini qayta tashkil etish, bilimlarni ixcham modullar ko'rinishida qurish, an'anaviy bilim o'zlashtirishdan faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvga o'tish hamda ta'lim makonini "ta'lim sub'ekti – ta'lim resurslari" modeliga transformatsiya qilish orqali amalga oshirilmoqda. Bunda raqamli resurslar, ochiq ta'lim platformalari va ilmiy bilimlar integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta'lim amaliyotida vaziyatga asoslangan ta'lim - keys-tadqiqotlar, treninglar, o'quv o'yinlari va amaliy mashg'ulotlar orqali bilimlarni shakllantirish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa talabalarni faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki hayotiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish va ijtimoiy moslashuv qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, innovatsion ta'lim asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish nafaqat ilmiy-metodik, balki ijtimoiy zarurat sifatida namoyon bo'ladi.

G'arb ta'lim tizimida kuzatilayotgan murakkab ijtimoiy jarayonlar, jumladan migratsiyaning kuchayishi, madaniy xilma-xillik va global raqobat ta'limning yangi modellarini shakllantirishga turtki bermoqda. Bu esa ta'lim jarayonida texnologiyalarning rolini faqat vosita sifatida emas, balki shaxsning individual ta'limiy rivojlanish traektoriyasini belgilaydigan muhim

omil sifatida qarashni talab etadi. S.E.Shishov, V.A.Kalney va Ye.Yu.Girba ta'kidlaganidek, zamonaviy ta'lim paradigmasi bilim mazmuniga emas, balki uni samarali o'zlashtirish usullariga ko'proq e'tibor qaratishni taqozo etadi.[8]

Ratsionalistik yondashuv doirasida ta'lim maqsadlari va natijalari matematik hamda bixevioristik modellar orqali ifodalanib, ta'lim jarayoni "xatti-harakat birliklari" orqali baholanadi. Bu borada B.Skinnerning ijtimoiy muhandislik konsepsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. U ta'limning asosiy maqsadi sifatida talabalarda jamiyat talablariga mos "xulq-atvor repertuari"ni shakllantirishni ilgari suradi.[7] Natijada test nazorati, standartlashtirilgan baholash va mashqqa asoslangan ta'lim usullari keng qo'llanila boshlandi. Bu esa yagona test tizimlari va baholash standartlarining shakllanishiga olib keldi.

Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik yondashuvlar faqat bixevioristik modellar bilan cheklanib qolmay, shaxsga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy va konstruktivistik yondashuvlarni ham qamrab olmoqda. Bu esa pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini tubdan modernizatsiya qilish, uni innovatsion ta'lim talablari asosida qayta qurish zaruratini keltirib chiqaradi.

O'zbekiston pedagogik ta'lim tizimi misolida ham ushbu jarayonlarning amaliy ifodasini kuzatish mumkin. Mamlakatda o'qituvchilar tayyorlashning bakalavriat va magistratura bosqichlarini qamrab olgan ko'p bosqichli tizim shakllantirilgan bo'lib, ta'lim mazmuni va texnologiyalarini yangilashga qaratilgan islohotlar izchil amalga oshirilmoqda. Xususan, yangi turdagi ta'lim muassasalari, o'zgaruvchan o'quv dasturlari va innovatsion pedagogik texnologiyalar joriy etilmoqda. Bu jarayonda xalqaro tajriba va ilg'or xorijiy universitetlar tajribasi milliy ta'lim tizimiga moslashtirilgan holda tatbiq etilmoqda.

Biroq, pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish bo'yicha tadqiqotlar hali yetarli darajada emas. Ayniqsa, professor-o'qituvchilarning malakasini oshirish, ularning innovatsion kompetentliklarini rivojlantirish va ta'lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish bo'yicha kompleks yondashuvlar talab etilmoqda. Zero, zamonaviy o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ta'lim jarayonini loyihalovchi, boshqaruvchi va innovatsiyalarni joriy etuvchi sub'ekt sifatida shakllanishi lozim.

S.X.Gayupova ta'kidlaganidek, innovatsion ta'lim klasteri ta'lim, ilm-fan, ishlab chiqarish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda ijtimoiy sheriklik sub'ektlarining o'zaro integratsiyasiga asoslangan ko'p tarmoqli tizimdir. Ushbu tizimda universitet markaziy o'rinni egallaydi va maktablar, ilmiy-tadqiqot institutlari, malaka oshirish markazlari hamda xususiy sektor bilan hamkorlikda faoliyat yuritadi. Bunday integratsiya pedagogik kadrlar tayyorlash mazmunini amaliyot talablari bilan uyg'unlashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish imkonini beradi.

Innovatsion ta'lim klasteri sharoitida fanlararo integratsiya kuchayadi, nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzilish bartaraf etiladi. Talabalar ta'lim jarayonida faol ishtirok etib, loyiha ishlari, startap tashabbuslari, ilmiy tadqiqotlar va amaliy mashg'ulotlar orqali kasbiy faoliyatga tayyorlanadi. Bu jarayonda interaktiv metodlar, raqamli platformalar, masofaviy va gibrid ta'lim shakllari muhim o'rin tutadi.

Modernizatsiya jarayonida ta'lim dasturlarini mehnat bozori ehtiyojlari asosida takomillashtirish, ish beruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish va talabalarni amaliy faoliyatga keng jalb etish muhim ahamiyatga ega. Klaster muhitida universitet va maktablar o'rtasida uzviy aloqa o'rnatilib, bo'lajak pedagoglar amaliyotga erta jalb etiladi. Bu esa ularning kasbiy

moslashuvchanligini oshiradi, mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.[4]

Shu nuqtai nazardan, pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishda uning fundamental asoslarini qayta ko‘rib chiqish zarur. Jumladan, kelajakdagi pedagogik faoliyatni prognoz qilish, talabalarning o‘quv faoliyatini samarali tashkil etish hamda shaxsning o‘zini o‘zi rivojlantirish resurslaridan foydalanish ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismiga aylanishi lozim.

O‘zbekistonda o‘qituvchilik kasbi doimo o‘zining ijtimoiy ahamiyati va murakkabligi bilan ajralib turadi. Uning mazmuni nafaqat bilim berish, balki shaxsni shakllantirish, ijtimoiylashtirish va ma’naviy tarbiyalash vazifalarini ham qamrab oladi. Shu bois, ushbu kasb ijodiy va intellektual faoliyatning eng mas’uliyatli turlaridan biri hisoblanadi.

Pedagogik faoliyat samaradorligini baholash ham zamonaviy ta’lim tizimida muhim o‘rin tutadi. Bu jarayon faqat bilimlarni o‘zlashtirish darajasini emas, balki ta’lim maqsadlariga erishish, kompetensiyalarning shakllanganligi va talabalarning amaliy faoliyatga tayyorligini ham qamrab olishi kerak. Baholash natijalari esa ta’lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion ta’lim asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish bugungi kunda O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotini ta’minlovchi muhim omillardan biridir. Ushbu jarayonni ilmiy-metodologik jihatdan asoslash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish va ta’limni xalqaro standartlar asosida rivojlantirish orqali raqobatbardosh, innovatsion fikrlaydigan pedagog kadrlarni tayyorlash imkoni yaratiladi.

**Muhokama.** Innovatsion ta’lim asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining ob’ektiv va dolzarb ehtiyoji sifatida namoyon bo‘lmoqda. Zamonaviy globallashuv sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, mehnat bozorida raqobatning ortishi va ta’limga bo‘lgan talablarning tubdan o‘zgarishi pedagogik ta’lim tizimiga yangi yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, an’anaviy ta’lim modellari zamonaviy talablarga to‘liq javob berolmayotgani sababli, pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimini innovatsion ta’lim asosida qayta ko‘rib chiqish va modernizatsiya qilish ijtimoiy zaruratga aylanmoqda.

Innovatsion ta’lim mazmuni, avvalo, bilimlarni mexanik o‘zlashtirishdan ko‘ra, ularni amalda qo‘llay olish, muammolarni hal etish, tanqidiy va kreativ fikrlash kabi kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan. Bu esa pedagog kadrlardan faqat nazariy bilim emas, balki zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llay olish, raqamli muhitda samarali faoliyat yuritish va ta’lim jarayonini loyihalashtirish qobiliyatini talab etadi. Demak, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari, interaktiv metodlar, masofaviy ta’lim shakllari va raqamli resurslardan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish alohida ahamiyatga ega. Bu yondashuvga ko‘ra, ta’lim natijasi sifatida talabaning bilimlari emas, balki uning amaliy faoliyatga tayyorligi, kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bu esa ta’lim mazmunini qayta ko‘rib chiqish, o‘quv rejalari va dasturlarini zamonaviy talablar asosida yangilash, ta’lim jarayonida nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta’minlashni talab qiladi.

Bundan tashqari, innovatsion ta’lim asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishda ta’lim muhitining o‘zgarishi ham muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy

ta’lim makoni an’anaviy “o‘qituvchi – o‘quvchi” modelidan “ta’lim sub’ekti – ta’lim resurslari” modeliga o‘tmoqda. Bu yerda o‘qituvchi axborot manbai emas, balki ta’lim jarayonini tashkil etuvchi, maslahat beruvchi va yo‘naltiruvchi sifatida namoyon bo‘ladi. Talaba esa faol ishtirokchi, mustaqil izlanuvchi va bilim yaratuvchi sub’ektga aylanadi. Bu o‘zgarishlar pedagog kadrlarni tayyorlash mazmuni va metodlarini tubdan yangilashni taqozo etadi.

Shuningdek, pedagogik kadrlarni tayyorlashda xalqaro tajribalarni o‘rganish va ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ta’limda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish, ta’lim sifatini baholashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish va o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlash ta’lim tizimining samaradorligini oshiradi.

Innovatsion ta’lim asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish bugungi kunda nafaqat ta’lim sohasining, balki butun jamiyat taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. Bu jarayon orqali raqobatbardosh, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega, innovatsion fikrlaydigan pedagog kadrlarni tayyorlash imkoniyati yaratiladi. Shuning uchun mazkur masala ilmiy-metodik jihatdan chuqur o‘rganilishi va amaliyotga samarali tatbiq etilishi zarur.

**Xulosa.** Xulosa qilib aytganda, innovatsion ta’lim asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish masalasi yuzasidan olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda ta’lim sohasidagi islohotlarning muvaffaqiyati bevosita o‘qituvchi kadrlarning kasbiy salohiyati va innovatsion faoliyatiga bog‘liqdir. Jahon ta’lim makonida kuzatilayotgan integratsiya jarayonlari, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda bilimlar iqtisodiyotiga o‘tish tendensiyalari pedagogik ta’lim mazmuni va shakllarini tubdan yangilashni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini an’anaviy modellar asosida emas, balki innovatsion ta’lim paradigmalari asosida modernizatsiya qilish ijtimoiy zarurat sifatida namoyon bo‘ladi.

Avvalo, innovatsion ta’lim tushunchasi mazmunan ta’lim jarayonini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv metodlar, raqamli platformalar va faol o‘qitish usullari bilan boyitishni anglatadi. Bu esa o‘qituvchidan yangi rolni - ya’ni bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonini tashkil etuvchi, yo‘naltiruvchi va fasilitator sifatida faoliyat yuritishni talab qiladi. Shu bois, pedagogik kadrlarni tayyorlashda ularni innovatsion fikrlaydigan, kreativ yondashuvga ega, mustaqil qaror qabul qila oladigan hamda raqamli muhitda samarali ishlay oladigan mutaxassis sifatida shakllantirish ustuvor vazifaga aylanmoqda.

Shu bilan birga, ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish ham muhim ahamiyatga ega. An’anaviy ta’limda asosiy e’tibor bilimlarni o‘zlashtirishga qaratilgan bo‘lsa, innovatsion ta’limda kompetensiyalarni shakllantirishga alohida urg‘u beriladi. Ya’ni, talabalar faqat nazariy bilimlarni emas, balki ularni amalda qo‘llash, muammolarni hal etish, tanqidiy fikrlash va jamoada ishlash ko‘nikmalarini ham egallashi lozim. Bu esa pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonida o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirishni talab qiladi.

Bundan tashqari, pedagogik ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda ta’lim muhitining transformatsiyasi ham katta ahamiyatga ega. Zamonaviy ta’lim makonida “o‘qituvchi – talabalar” munosabati an’anaviy vertikal shakldan gorizontal hamkorlik munosabatiga aylanmoqda. Bu jarayonda talabalar ta’limning faol sub’ektiga aylanib, mustaqil izlanish, tadqiqot olib borish va bilim yaratish jarayonida ishtirok etadi. O‘qituvchi esa ushbu jarayonni boshqaruvchi va

muvofiqlashtiruvchi rolini bajaradi. Bu o‘zgarishlar pedagogik kadrlarni tayyorlashda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etishni taqozo etadi.

Shuningdek, pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishda xalqaro tajribalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimida o‘qituvchilarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi, malaka oshirish tizimining takomillashganligi va ta’lim sifatini baholashning zamonaviy mexanizmlari yuqori natijalarga olib kelmoqda. Ushbu tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish orqali pedagogik kadrlar tayyorlash sifatini oshirish mumkin.

Innovatsion ta’lim asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. Bu jarayon orqali raqobatbardosh, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega, innovatsion fikrlaydigan pedagog kadrlar tayyorlash imkoniyati yaratiladi. Shuning uchun mazkur masala ilmiy jihatdan chuqur o‘rganilishi, samarali model va texnologiyalar ishlab chiqilishi hamda amaliyotga keng joriy etilishi zarur.

**Foydalanilgan adabiyotlar:**

1. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2012.
2. Belaya K.Yu. Innovatsionnaya deyatelnost v OU: Metodicheskoe posobie. M.: TS Sfera, 2011. - 161 s.
3. Panfilova A.P. Innovatsionnie pedagogicheskie texnologii: aktivnoe obuchenie: ucheb.posobie dlya stud. uchrejdeniy visshego prof. Obrazovaniya. M.: Akademiya, 2011. - 192 s.
4. Bordovskiy G. A. Modernizatsiya podgotovki pedagogicheskix kadrov na osnove gumanitarnix texnologiy // Universum: Vestnik Gersenovskogo universiteta. 2008. № 12. S. 3–6.
5. Gayupova S.X. Innovatsion ta’lim klasteri asosida pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishning nazariy asoslari / Mug‘allim həm үzliksiz bilimlendirio‘ 2026. 1-son. -B.410-411
6. Ishmuxamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2013.
7. Klarin M.V. Innovatsionnie modeli obucheniya v visshey shkole. – Moskva: Yurayt, 2016.
8. Modifikatsiya povedeniya v deystvii: Skinner // https://www.psy.su/feed/1908
9. Shishov S.E., Kalney V.A., Girba Ye.Yu. Mo nitoring kachestva obrazovatelnogo protsessa v shkole: Monografiya. M.: INFRA-M, 2013. 206 s.